

HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
HARRAN UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY

ULUSLARARASI
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK
SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MAWLANA JALAL AL-DIN RUMI
AND MAWLAWISM

Mevlâna Celaleddin Rumi'nin 800. doğum yıldönümü anısına

BİLDİRİLER
I

26–28 EKİM 2007

ŞANLIURFA

ULUSLARARASI MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ-I**ISBN**

978-605-89998-1-7

Düzenleyen Kuruluşlar

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Şanlıurfa Mevlevihanesi Yaşatma ve Kültür Derneği

Editörler

Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI
Prof. Dr. Ali BAKKAL

Düzenleme Kurulu

Başkan: Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI

Sekreteryası: Dr. Hüseyin KURT

Prof. Dr. Ali BAKKAL, Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ, Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN, Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN, Doç. Dr. Murat AKGÜNDÜZ, Yrd. Doç. Dr. Cüneyt GÖKÇE, Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN, Yrd. Doç. Dr. İ. Hakkı İNAL, Yrd. Doç. Dr. Yasin KAHYAOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Ahmet ASLAN, Dr. Celil ABUZER, Dr. Halil ÖZCAN, Dr. Kadir PAKSOY, Dr. Veysel KASAR, Dr. Vehbi ŞAHİNALP, Okt. Kadir ALPEREN, Okt. Abdülkadir AYDIN, Okt. Mehmet OYMAK

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. İbrahim DÜZEN
Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU
Prof. Dr. Osman TÜRER
Prof. Dr. Mustafa KARA
Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK
Prof. Dr. Abdülhakim YÜCE
Prof. Dr. İsmail YAKIT
Prof. Dr. Ali BAKKAL
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Dizgi-Tasarım

Arş. Gör. Dr. Hüseyin KURT
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Grafik Tasarım

Öğr. Gör. Haldun ÖZBUDUN
Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Adres

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Osmanbey Kampüsü/ Şanlıurfa

AKLI GÖNÜL İLE BULUŞTURAN KELAMCI: MEVLANA CELALEDDİN ER-RUMÎ

Doç. Dr. İbrahim COŞKUN*

A) HAYATI

30 Eylül 1207 tarihinde Belh'te doğan Mevlana Celaleddin Rumi'nin babası, "Sultanü'l-Ulema" diye anılan Ahmet Hatibi'nin oğlu olan Belh'li Muhammed Bahaeddin Veled'dir. Bahaeddin Veled, Mevlana'nın doğumundan bir müddet sonra Belh'ten göç etmiştir. Belh'te cereyan eden bazı tartışmaların ileri boyutlara ulaşması ayrıca Moğol saldırıları Bahaeddin Veled'in Anadolu'ya doğru yol almasına sebep olmuştur. Bahaeddin Veled, 1221 tarihinde Belh'tan ayrılıp ilkin Hicaz'a uğradıktan sonra, muhtelif yerlerde dolaşarak 1228 veya 1229 tarihinde Konya'ya gelmiştir. Bu seyahati esnasında Nişabur'a uğradığı ve Feridüddin-i Attar ile görüştüğü, bir müddet de Larende'de (bugünkü adıyla Karaman) kaldığı da ifade edilmektedir. Mevlana, babası Bahaeddin Veled'in ölümünden sonra, O'nun müridleri tarafından ilmi ve batını yönü sezilerek pir olarak tanınmıştır.¹

Böylece hem din hem de sufizm alanında yeterli bir hale gelen Mevlana, Konya'da çevresinde bir halka oluşturarak 1240-1245 yılları arasında ilim öğretmekle meşgul olmuştur. Derslerine 400 kadar öğrencinin katıldığı belirtilmektedir.²

Mevlana, ilk eşi Gevher Hatun'un dışında Kerra hatun ile evlenmiş³, bu evliliğinden de bir erkek ve bir kızı dünyaya gelmekle toplam dört evladı olmuştur. Mevlana'nın hayatında değişmelere sebep olan ve belki de O'nun hayatında dönüm noktası sayılabilecek olay, Şems-i Tebrizi ile buluşmasıdır. 1244 veya 1245 tarihinde gerçekleşen bu buluşmanın, medreselerde ders verme, camilerde vaz'etme suretiyle oldukça aktif ve sosyal olan Mevlana'nın hayatını değiştirdiğini söyleyebiliriz. Bundan sonra müritlerinden uzaklaşarak Şems'le daha yakın ilişkisi, müritlerinin şikayetlerinin artmasına sebep olmuştur. Bir ara Şems'in kaybolması ile tekrar müridlerinin arasına katılan Mevlana, Şems'in geri dönmesi için adamlar göndermiş ve gelmesini temin etmiştir. Şems'in tekrar gelişyle müridlerin şikayetlerinin artması, bir müddet sonra Şems'in bir daha geri dönmek üzere 1247 tarihinde gidişyle sona ermiş, fakat Mevlana Şems'i unutmuyarak yazdığı "Divan"ı ona ithaf etmiştir. Şems'ten sonra kendisine en yakın dost olarak Selahaddin Zerkub'u seçen Mevlana, 17 Aralık 1273 tarihinde vefat etmiştir.⁴

Mevlana ilk eğitimini ailesi ve çevresinden almıştır. Hac dönüşünde yani 1221-1228 tarihleri arasında bir müddet Halep ve Şam'da kalarak eğitimine devam etmiş ve oralardan icazet almıştır.⁵ Hatta babasının vefatından sonra öğrenimini tamamlamak üzere tekrar Halleviye medresesine gittiği, orada Adem oğlu Kemaleddin'in yanında Hanefi fihhına çalışıp, buradan Şam'a geçerek dört sene daha tahsil gördüğü belirtilir.⁶ Ayrıca Mevlana'nın Belh'ten Konya'ya hicreti esnasında Suhreverdi ve Feridüddin Attar gibi şahıslarla görüştüğü; hatta Feridüddin Attar'ın Mevlana'ya "Esramame"den bir tane hediye ettiği rivayet

* Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin*, İst. 1959, s. 34-46

² Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Sanatı ve Maneviyatı*, Çev. Ahmet Demirhan, İst. 1992, s. 157

³ Mehmet Önder, *Mevlana Celaleddin Rumi*, Ank. 1986, s. 162

⁴ Kamil Yaylalı, *Mevlana'da İnanç Sistemi*, Konya 1987, s. 99-116

⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, aynı eser, s. 46

⁶ Kamil Yaylalı, aynı eser, s. 97

edilmektedir.¹ Böylece Mevlana'nın bu seyahati esnasında bazı bilginleri ve eserleri daha iyi tanımış olduğu sonucuna varmak mümkün görünmektedir. Ayrıca Mevlana'da görülen tasavvufi eğilim aslında o dönem toplumunun genel bir özelliği olarak göze çarpmaktadır. Mevlana, tasavvufi yönünün ilk nüvesini ailesi ve çevresinden almış, daha sonra onu Şems ile olgunluğa erdirmiş gibi görünmektedir.

Mevlana sosyal bir kişiliğe sahiptir. Kendi dergahına kapanmış bir sufi olmayan Mevlana, çağdaşları ile temaslar kuran bir şahsiyet olarak öne çıkmaktadır.² 13.yüzyılda yaşayan Mevlana'nın sosyal muhiti içinde çeşitli derviş tarikatları ve sosyal zümreler vardır. Kalenderiler, Babailer, Ahiler gibi sosyal çalkantılar yaratacak derviş tarikatları ve zümrelerin dışında toplu halde dolaşan Zümre-i Abdalan ve Rum Abdalları denilen derviş taifesi de bulunmaktaydı.³ Bunların dışında, toplumda Gazıyan-ı Rum adını alacak olan Alp Erenleri, toplumun üretim gücünü ve ekonomik durumunu düzenleyen ve Ahiler grubunu oluşturan Zenaat sahipleri, toplumun inanç, fikir düzeyini geliştirmeyi amaçlamış Abdalan grubu, yani entelektüel denilebilecek tabaka ve nihayet Anadolu Bacıları adı verilen örgütlenmiş kadın kolları vardı ki, bu kadın kolları hem üretici hem de savaşçıydılar.⁴

Mevlana'nın zamanında Moğol akınlarının etkisinde kalan Konya'da, Selçuklular fiilen değil, ismen saltanat sürüyorlardı. Fakat Konya, diğer şehirler gibi harap değildi ve ahalisinin çoğunluğunu Rum unsuru teşkil etmekteydi. Fakat bunlar, şehirden ziyade civarda ve köylerde idiler. Asıl Konya şehrinin ekseriyeti Türk'tü. Buna Moğol istilasından kaçan diğer Orta Asya Türk şehirlerinden Konya'ya göç edenler de karışınca, şehirdeki Türk müslüman unsurunun toplamı biraz kabarmıştı. Bu gelenlerin arasında tanınmış bir çok alimler, din adamları ve sanatkarlar da bulunuyordu. Müritleri ve şakirtleri arasında en çok Türkler bulunan Mevlana, aristokrat ve entelektüel denilebilecek sınıfları kendisine bağladığı gibi, zanaatkar ve hatta avamdan işçileri de ihmal etmiyor, devrinin bir çok mütefekkir ve alimiyle temas ediyor, bir çoğunun üzerinde kuvvetli ve derin bir tesir meydana getiriyordu. Ayrıca, Mevlana'ya karşı kibar muhitin kadınlarında büyük bir temayül de bulunmaktaydı.⁵

B) ESERLERİ

Mevlana eserlerinde Farsça'yı kullanmıştır. Genel anlamda eserlerini anlamak, belli bir seviye ve birikim gerektirmekle birlikte, bir takım fabl ve hikayelerle halkın da dersler çıkaracağı bir düzeyi içinde barındırmaktadır. O'nun eserlerine hakim olan tema Tanrı ve aşktır. Eserlerinde mitolojilerden Yunan Felsefesine, peygamberlerden sufizme kadar çok geniş yelpazeye yayılan bilgiler ve nükteler, Mevlana'nın bilgeliği hakkında ipuçlarını da bize vermektedir. Şimdi kısaca eserlerini inceleyebiliriz.

1- MESNEVİ: Mevlana'nın en tanınmış, dünya edebiyatının da sayılı abidelerinden birisi sayılan Mesnevi, çeşitli dillere çevrilmiş, Mesnevi-i Manevi, Mesnevi-i Şerif gibi unvanlarla da anılan bir klasik haline gelmiştir. Mesnevi'nin bir çok yerinde Kur'an'dan anlatılan kıssalar yanında, bazı yerlerde aynı lafızla, bazı yerlerde de ifade etmek istediği anlamı ile ayet ve hadisler de verilir. Özellikle Mesnevi'de tahkiye usulü çok kullanılır. Bunu bir kaç sebebe bağlamak mümkün görünmektedir.

Mevlana'nın sık sık Kur'an-ı Kerim'e göndermeler yapması ve Kur'an'dan kıssalar anlatması, öncelikle tahkiye usulünü oradan almış olabileceğini aklaya getirmektedir. Bunun dışında, daha önce Mevlana'nın Feridüddin Attar ile görüşüğünü belirtmiştik ki, Mevlana Attar'ın Esrarnamesinden etkilenmiş olabilir. Nitekim Attar ile Rumi arasında özel bir bağ olduğunu söyleyen Nasr, Mevlana'nın Mesnevi'sinde Attar'ın öykülerini kullandığını söyler.⁶ Diğer bir sebep olarak da, o dönemde Doğu dünyasında hikaye ve fabl usulüne doğulularca sık sık başvurulmasını gösterebiliriz. Özellikle 13.yüzyılda batı Avrupa'da gelişip yayılmaya başlayan fabl, öykü, masal ve ahlaki hikmetli kıssaların Doğu'dan aktarıldığı, bu bağlamda iddia edilebilir.⁷ Ayrıca Mevlana, Moğol tahakkümünün bulunduğu bu zor

¹ B.Fürüzanfer, *Mevlana Celaleddin*, Çev.Feridun Nafiz Uzluk, İst. 1963, s. 24-25

² İsmet Kayaoglu, "Mevlana'nın Moğol Yöneticilerle Münasebetleri?", 2.Milli Mevlana Kongresi, 1987, s. 164

³ İsmet Kayaoglu, "Mevlana'nın Konya'daki Sosyal Muhiti?", 4. Milli Mevlana Kongresi, 1991, s. 63

⁴ Nezihe Araz, "Mevlana'da Her Şey İnsan İçin?", 5.Milli Mevlana Kongresi, 1992, s. 46

⁵ Mustafa Tekin, "Mevlana Celaleddin er-Râzî'nin Hayatı, Eserleri ve Din Algılayışı", D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI/2, s. 12-13.

⁶ S. Hüseyin Nasr, aynı eser, s. 156

⁷ Ali Buluç, *İslam Dünyasında Din-Felsefe, Vahy-Akal İlişkisi*, İst. 1994, s. 306

dönemde bir çok görüşünü direk anlatmaktan çekinmiş, mesajlarını hikaye ve hatta fabl metoduyla vermeyi tercih etmiş de olabilir.

Mesnevi'nin birinci cildinin 1258 tarihinde tamamlandığı belirtilmektedir. Mevlana, Mesnevi'nin ilk on sekiz beytini kendi yazmış, diğer kısımlarını da Mevlana söylemiş Çelebi Hüsameddin yazmıştır.¹ Mesnevi, toplam altı cilttir, yedi cilt olduğunu iddia edenler varsa da mevleviler bunu kabul etmezler.² Mesnevi'ye çeşitli şerhler yazılmıştır. Bunlar arasında Abdülbaki Gölpınarlı ve Tahiru'l-Mevlevi'nin mesnevi şerhleri zikredilebilir. Başta Milli Eğitim Bakanlığı olmak üzere değişik yayevleri tarafından yayınlanmıştır.

2- DİVAN-I KEBİR: Divan-ı Kebir yirmi bini aşkın beyitten oluşur. 2073 gazel, yirmi bir bahir vardır ve her bahirdeki gazeller alfabetik bir sıraya göre dizilmiştir. İçinde aşk teması önemli bir yer tutmaktadır. Mesnevi'de olduğu kadar hikayeler anlatılmamıştır. Divan, içinde yer alan bir çok gazelin son beytinde Şems-i Tebrizi'nin adının geçmesiyle dikkat çeker. Dolayısıyla bu kitabın Şems'in kaybolmasından sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Divan-ı Kebir, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılan çevirisi ile beş cilt halinde Remzi Kitabevi tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca 1994 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yedi cilt olarak yeniden yayımlanmıştır.

3- FİHİ MAFİH: Kısası uzunlu almış bir fasıldan ibarettir. Her fasıl, muhtevası bakımından müstakil olmakla birlikte, genel olarak Mevlana'nın tasavvufi, dini, felsefi, ahlaki ve bazı sosyal düşüncelerini ve kimi olayları anlatır. Fihî mafih kelime anlamı itibarıyla, "Onun içindeki içindedir", "içinde içindikiler vardır" anlamına gelir. Bu eseri direk Mevlana kaleme almamış, Mevlana'nın sözlerinden not edilmiştir. Zira eserin hemen hemen her yerinde "Mevlana buyurdu ki" gibi ifadeler vardır. Bu kitabın muhtelif fasıllarında Muineddin Pervane, Şemseddin, Burhaneddin Muhakkık, Selahaddin Zerkub'un isimlerinden ve hallerinden yeri geldikçe bahsedilir.³ Bu eser, Meliha Ülker Anbarcıoğlu tarafından Türkçe'ye çevrilip Milli Eğitim Bakanlığı'na yayımlanmıştır.

4- MEKTUBAT: Bu eser Mevlana'nın gerek devlet adamlarına, gerekse çeşitli görevlerde bulunan şahıslara muhtelif ricalarda ve tavsiyelerde bulunduğu mektuplardan oluşmaktadır. Bazan bir kişinin vergisinin affedilmesi, bazan birisinin medreseye tayin edilmesi, bazan da bir iş ricasıyla yazılan bu mektuplar, Mevlana'nın kendi halinde bir sûfi olmadığının bir kanıtıdır. Bu mektuplar, Mevlana'nın ne kadar geniş çevresi olduğunu ve herkes tarafından ne kadar tanındığının da göstergesi niteliğindedir. Mektubat, toplam yüz elli mektuptan oluşmaktadır. Mevlana'nın bazı şahısların işleri için devlet adamlarına ricasının kabul edildiği anlaşılmaktadır. Zira bazı mektupların, ricasının kabulü üzerine teşekkür amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu eser Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Türkçe'ye çevrilerek, İstanbul'da 1963 yılında tek cilt halinde basılmıştır.

5- MECALİS-İ SEB'A: Daha önce Mevlana'nın hayatını anlatırken, Seyyid Burhaneddin Muhakkık'ın, Bahaeddin Veled'i ziyaretinden önce, Mevlana'nın va'z, nasihat ve irşat işleriyle uğraştığını belirtmiştik. İşte "Yedi Meclis" anlamına gelen bu eser, Mevlana'nın va'z ve irşadlarıyla ilgilidir. Mevlana bu eserde dini, tasavvufi bir çok konulara değinir. Diğer eserlerinde olduğu gibi, bu eserinde de sık sık ayet, hadislere telmihte bulunur. Yedi kısımdan oluşan eser, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından çevrilmiş ve Konya'da da yayımlanmıştır.

6- RUBAİLER: Toplam 1755 rubaiden müteşekkil olan eser, bir çok konulara değinmekle birlikte tasavvufi ağırlıklıdır. Abdülbaki Gölpınarlı ve M. Nuri Gençosman tarafından iki ayrı tercümesi yapılmış; bunlardan Gölpınarlı'nın yaptığı tercüme İstanbul'da 1964 yılında yayımlanmıştır.

Bunların dışında "Tıraş-name", "Aşk-name", "Risale-i Afaku Enfüs", "Risale-i Akaid" gibi Mevlana'ya nispet edilen eserler bulunmakla birlikte, gerçekte bunlar Mevlana'nın eserleri değildir.⁴

¹ Abdülbaki Gölpınarlı, aynı eser, s. 121

² Muhittin Celal Duru, "Mevlana Eserlerinin Orijinal Nüshaları", Türk Yurdu, c.3, 1964, s. 102

³ M. Ülker Anbarcıoğlu, "Önsöz", *Fihî Mafih*, İst. 1990, s. I-VII

⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, aynı eser, s. 272-273

C) VII. YÜZYIL İSLAM DÜNYASINDA DÜŞÜNSEL VE KÜLTÜREL ORTAM

Yedinci asırda bütün İslam dünyası ilmi kelimeler ve ilmi kelimeler meseleleri ile çalkalanıyordu. Neredeyse kelam ilminin tabirlerini Mutezile ve Eş'arilerin, sonra da Eş'arilerle Hanbelilerin uyuşmadıkları ve aralarında çekiştikleri meseleleri bilmeyen kimse, aydın kişi kabul edilmiyordu. Bu yüzyılın başında (606 H.) Fahreddin er- Râzî vefat etmişti. O, ilmi kelimeler borusunu öyle yüksekte, öyle tiz perdeden öttürmüştü ki, onun yankısının dışında başka bir ses duyulmuyordu, İslam aleminin ilim ve fikir ortamı her meseleyi delile dayandırmaya ve başka bir örnekle kıyaslamaya alıştı. İlmi ve fikri faaliyet bu iki önemli müspet bilgi metodunu uzun süredir kullanıyordu. Bir şeyin gerçek olup olmadığı ve dinin inançlarının herhangi bir maddesi; akıl delilleri, mantık prensipleri ve felsefe metodları ile ispat edilmezse benimsenip kabul edilmiyordu.

Eş'arî kelamcılar, genel hayatta her ne kadar Mutezile ve felsefecilere üstün gelmiş iddialar da Mutezile ruhu ve azgınlığı bizzat kendilerini mağlup etmişti. Eş'arilerin kelam ilmine Mutezile'nin akılcılık ruhu sirayet etmişti. Sonunda Eş'ariler de Allah'ın zatı ve sıfatları gibi meseleleri serbestçe tartışabilmeleri için akla çok geniş yer vermişlerdi. Onlar da, dış görüntüleri ve duyuları, büyük ölçüde kesin sonuca götüren bilgi kaynakları kabul etmişlerdi. Dini meseleleri ispat etmeyi ve eşyanın gerçekten var oluşlarını kabul etmeyi, delillendirmeye ve kıyasa dayamışlardı.¹

İşte bunun sonucu olarak bütün İslam aleminde söze ve delile dayanma modası hakimiyeti vardı. Kelam ilmi, nakilcilikten ibaret olmuştu. Nakledilen meseleler incelenmiyor, doğru veya yanlışlıkları tartışılmıyor, üzerinde düşünülüyor, ancak daha önceden söylenmiş sözler aynı şekli ile nakledilip geliyordu. Bu yüzden bir süredir ilm-i kelamda herhangi bir yenilik, bir gelişme görülüyor. O zümre içinde uzun zamandan beri derin kavrayışlı alimler de yetişmiyordu. Kıyas ve delil göstermedeki aşırılık kafaların çalışmasını, beynin faaliyet gücünü artırmıştı ama gönüllerin sıcaklığına, kalbin faaliyetine ve kesin imana da zarar verir hale gelmişti. Kelam alimleri delile dayandırma yetenekleri, önermeleriyle ve sonuçlarının uyumlu oluşu ile kendilerine karşı çıkanları susturmuşlardı, ama kalplere huzur, sükun ve iman aşılama, şüpheli ve tereddüt içinde olanlara kesin inanç ve kavrayış vermede başarısız olmuşlardı. Onların bu delile dayandırma ve ispatlama metodları, kalp ve kafalarda ilm-i kelamın çözmeye gücünün yetmeyeceği yüzlerce kördüğüm meydana getirdi, İlm-i kelamın sürekli ilgisizliğinden, değer vermemesinden hatta küçümsemesinden dolayı kesin inancın ve bilginin ana kaynağı olan vicdan; tamamen geçersiz ve işe yaramaz bir hale dönüşüp gidiyordu. Dışta görünen beş duyunun dışında bir de İç duyunun (sezgi) varlığı kabul edilmez hale geliyordu. Bu bakımdan iç duyu olmadan duyulamayan, bilinmeyen, algılanamayan meseleler ve gerçekler reddediliyor, itiraz noktası yapıyordu. Onları inkar etme ve varlığını kabul etmeme eğilimi ortaya çıkıyordu. Kısacası bütün dünya bir kelam bilgisi buhranına yakalanmıştı. Hepsine bir "akla dayanan dış maddi görünüme bağlılık" hakim olmuştu. Ümmet-i Muhammed'in mesajının kaynağı, peygamberliğin nabızı gibi olan ilahi aşk harareti, gönlün ta derinliklerinden kopup gelen inanma ve iş yapma aktivitesi sönüp gidiyordu. Kalpler ilahi aşk hararetinden soğuyup gidiyordu. Felsefe konuları ile ilm-i kelamın kendi aralarında savaşmaları, çatışmaları; İslam dünyasını, içinde kıl ü kalinin (dedim-dedi) çok olduğu ama, sevginin, marifetin ve basiretin olmadığı bir okula çevirmişti. Düşünsel ve kültürel anlamda İslam aleminin genel manzarası böyleydi.

D) GÖNÜL EHLİ BİR KELAMCIYA İHTİYAÇ DUYULMASI

Böyle bir durumda İslam dünyasının güçlü gönlü dertli (aşkla yüklü), beyni güçlü, mantığı büyüleyici, kalbi dağlayıcı büyük şahsiyetlere ihtiyacı vardı. Yani kalp ve akıl gibi her iki yönde de güçlü alimler olmalıydı. Onlar aynı zamanda akılcılık denizinin dibini keşfetmiş olmalıydı. Onlar kendi aşk hararetiyle ve iç yanışıyla, adeta buz tutmuş İslam dünyasını yeniden ısıtmalı ve onun önünde kelimelerin ve dıştan görünüşlerin büyüğü çözülmüş olmalıydı. Güç denemesi, güreş yapması ve muhaliflerini yenerek susturma yerine aklın şüphelerini gideren, kalbin düğümlerini çözen ve akla, kalbe huzur, iman ve kesin kanaat ve tatmin dolduran bir kelam ilminin temellerini atan birileri olmalıydı.

¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Ricalü'l-Fikri ve'd-Daveb*, Kuveyt 1414/1993, I,261.

İşte bu insanlardan biri Mesnevi isimli kitabı ile İslam dünyasının şiddetle ihtiyaç duyduğu yeni İlm-i kelamın temelini atan Mevlana Celaleddin-i Rumi (ö. 672 H.) oldu.

Mevlana'nın yetişmesi tamamen Eş'ari kelamcılar çevresinde gelişti. Kendisi zaten başarılı bir öğretici, mantık ve akla dayanan bir alimdi. Allah'ın lütfü ve keremi onu marifet ve basiret mevkiine erdirdi; sözden yaşamaya (kalden hale) bilgiden görgüye, kelimelerden manalara ve deyimlerin, tanımların kelime sihriinden yücelerek gerçeğe ve öze ulaşınca bazı konularda felsefe ve ilm-i kelamın yetersizliklerini ve delillerle ispatlamanın, kıyasla göstermenin yanlışlıklarını anladı. Felsefecilerin, kelamcılarının ve mantıkla hareket eden delilcilerin dağarcığında fazla bir şey bulunmadığı, bilgi kaynaklarının yetersizliği, onun gözlerinin önünde belirdi. İşte bu yüzden açık ve net ifadelerle kelam ilmini tenkit etti. Çünkü o, her noktasına varıncaya kadar o geçidi tanıyordu. Çünkü o bu konuda tecrübe sahibiydi.¹

E) MEVLANA'NIN AKLIN YANINDA DİNİN DUYGYSAL BOYUTUNA ÖNEM VERMESİ

O çağın felsefesi ve akılcılığının en çok yüklendiği ve dayandığı şey dış algılar, maddî duyulardı. Bu beş duyu, bilgi edinmenin ve kesin kanaat elde etmenin en sağlam ve güvenilir aracı kabul ediliyordu. O beş duyunun algısına girmeyen, onlar aracılığı ile ispatı yapılamayan bir şeyi reddetmeye ve onu inkar etmeye doğru bir eğilim gittikçe hız kazanıyordu. Mutezile bu duyuların en büyük taraftarı idi. Sadece beş duyu ile bilgi edinme, onun dışındakine değer vermeme, Müslümanların manevî hayatına büyük zarar vermişti. Vahyin bildirdiği bazı gerçeklere karşı bir çeşit güvensizlik doğmuştu.

O, yer yer, zahiri (maddî) duyuların dışında, insana batınî (manevî) duyuların da verildiğine işaret etmektedir. Bu batınî duyular zahiri duyular karşısında çok çok daha fazla geniş çaplı ve gerçekçidir. Şöyle buyurur;

"Bu beş maddî duyunun dışında beş duyu daha vardır.

O manevî olan beş duyu kırmızı altın gibidir, diğeri bakar değerindedir.

Pazarda avanaklar, topluluk içinde bulunurlar da

Görme duyuları yanılır, bakarı altın sanıp satın alır.

Bedenin duyuları karanlık gıdayı yer.

*Can ve gönül duyusu güneşten otlarır."*²

Ona göre; bir şeyi inkar ve red için, o görülüyor demek veya duyular onu almıyor demek yeterli değildir. Ona göre; batın (iç alem), zahirin (dış alem) arkasında gizlidir. Batını inkar edenleri anlatarak şöyle diyor:

"İnkarcının delili de şöyle: diyor ki o, ben;

Bu zahir (maddî görünüş) dışında bir tutanak görmüyorum.

*Hiç düşünmez ki o. Her taraf zahir(maddî, dış görünüştür.) O gizli hikmetlerden dolayı fecir (aydınlık) gizlidir. İlacın içinde şifa gizli olduğu gibi, Dış görünüşün arkasında manevî gerçekler gizlidir."*³

Demek istiyor ki; inkarcılar kısa görüşlülükleri ve zahir görüşlülükleri adet edinmeleri yüzünden batını hakikatleri görememişler ve asıl amaca ve hedefe ulaşmaktan mahrum kalmışlardır.

"Ahmak kişiler, dış görüntüleri (duyguları) ele aldıklarından,

Asıl gerçekler, onların gözüne görünmedi. Şüphesiz asıl gaye ve hedefe ulaşamadılar.

*Tahminler ve varsayımlarla zamanlarını barcadılar."*⁴

Beş duyudan (havas-ı hamse) ileri giderek (aşarak) akli bile tenkid eder ve şöyle der: Gayb aleminin gerçekleri ve peygamberlerin getirdikleri bilgiler konusunda akıl da yeteneksizdir ve ona erişecek ölçüde

¹ Ebü'l-Hasen en-Nedvî, *Mevlana*, çev. Yusuf Karaca, İstanbul 1997, s. 15-17.

² Mevlana, *Fihri Mâ Fihri*, Farsçadan çev. M. Ülker Anbarcıoğlu, Ataç Yayınları, İstanbul 2007, s. 107-108.

³ Mevlana, *Fihri Mâ Fihri*, s.109

⁴ Mevlana, *Mesnevî*, II,160.

değildir. Aklın, o konuda bir mukayese yapacak yardımcı unsuru yoktur. Bir tecrübesi de bulunmamaktadır. Tuz denizinde yaşayan tatlı suyu nasıl anlayabilir?

*"Ey tuzlu su içinde yaşayan sen,
Ne bilirsin Ceyhan ve Fırat nehirlerini?"¹*

Sadece duyular ve önemelerle hareket edip ona bağlı kalan, onun dışına çıkamayan akli Mevlana, basit akıl ve aklın bir parçası kabul etmektedir. Ona göre, şüphe ve vehimler basit aklın eseridir. Karanlıklar dünyası onun yurdudur. O, akıl için başansızlıktır, yüz karasıdır, insan oğlunun hüsrandır. Böyle bir basit akıldan, böyle bir parça akıldan divanelik (akılsızlık) daha iyidir.

Ona göre, insanların süsleyip püsleyip ortaya koydukları bilgiler; gerçek bilgi için bir perdedir. Bunlar, tasavvuf yolunu tutanlar için çözümlenme ve huzursuzluk kaynağıdır. Bu bakımdan gerçek iman ve kesin bilgi için onları artırma yerine azaltmaya gitmeli ve insan, boynunu ondan kurtarmalıdır. Buyuruyor ki:

*"Eğer isyan ve günahın az olmasını istiyorsan,
Senden hikmet azabın diye gayret et. Çünkü
Kişinin kendi mişacandan ve düşüncesinden doğan hikmet,
Allah'ın nurundan feyz almayan hikmettir. Ve o,
Dünya hikmetidir; şüpheli ve tereddüdü artırır.
Dini hikmet ise: insanı fezaanın üstüne çıkarır."²*

Onun düşüncesine göre; deliller, sebep göstermeler, önermeler sıralayarak bir sonuca ulaşma, suni bir yoldur. Bu yolla çok sınırlı ve eksik sonuçlar elde edilebilir. Bu yolla dini gerçekleri ispat etmek, takma tahta bacakla çok rahat yürüyüp dünya seyahatine çıkmak gibi imkansızdır. Onun bu örneği ve getirdiği temsil, atasözünü değeri taşır ve herkesin dilinden düşmeyen bir tabirdir.

*"Delil ve sebeplerle hareket edenlerin ayağı tahta bacak gibidir.
Tabna bacaklara ise hiç güvenilmez, tamamen dayanamazdır."³*

Ona göre; Kelam ilmi ve kelamcılar gibi incelemeler ve delil getirmelerle kesin bir bilgiye, kat'î bir imana ulaşmak zordur, imanının kendine has özelliğini ve iman huzurunu vermez. Bu bakımdan kelamcılardan taklit olarak daha öncekilerin delil ve kanıtlarını nakletmeleri ve öğretilmiş (papağan) gibi anlatmaları ruhsuz, özsüzdür. Kesin iman zevkinden ve huzurundan mahrumdur.

Mevlana Celaleddin-i Rumi; duyulara, deneyimlere ve bilgilere bağlı olan ve bu dünya ile sınırlı olan o yarım akıl yerine, aklın kendisine yol gösteren, yolunun ışığı olan iman aklına inanmaktadır, iman aklının bilinen akılla ilgisi, bilinen aklın bedenle ilgisi gibidir ve iman akli olmayan bir akla, akıl demek doğru değildir. O bakımdan ancak bu iman aklına, aklın akli denilebilir. İman nurunu elde etmiş ve kesin bilgi ve inanca ulaşmış, hakkı ve hakikati bulmuş kişiler, aklın aklına sahip olanlardır.

İman akli şehrin bekçisi gibidir, yarım akıl ise korku, endişe ve dünyada tereddüt doğurur, İman aklının gereği huzurdur, doyumdur, itminandır ve nefsin isteklerinden korunmadır.

O kendi döneminin bilginlerinin ve kelamcılarının, eski Yunan hikmet ve felsefesinden imana doğru göç etmelerini istiyor. Hakiki ilim ve hikmet olan imana doğru gelmeye davet ediyor.

*"Yunan Felsefesinden çekil gel artık.
İman felsefesini (hikmetini) de biraz oku artık."⁴*

Mevlana aynı zamanda nefsi tezkiye edip günden arındırmak suretiyle bazı gerçeklere ulaşabileceğine inanmaktadır. Ona göre gönül levhası ne kadar lekesiz ve temiz olursa iman hikmetinin nakışları o kadar parlak ve aydınlık olur. İşte o zaman hoca olmadan, kitap olmadan peygamberlerin getirdiği bilgiler ve marifetler insanın içine doğar da hikmetin ağzı açılır, iman, kalbe akmaya başlar.

¹ Mevlana, Mesnevî, II,160.

² Mevlana, Mesnevî, II,180.

³ Mevlana, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 108

⁴ Mevlana, Mesnevî, I,160.

"Kalp aynası tozdan kirden arınmış ve tertemiz olursa,
Su ve toprağın dışındaki nakışları o zaman görürsün
Gönül penceresi geniş ve camları da tertemizse,
Hiç bir vasıta olmadan Allah 'ın nuru kalbe ulaşır."¹

E) AKAİD VE KELAM KONULARINI SUNMA ÜSLUBU

Mevlana, akıl ve duyuların güçlerinin gerçeklere ulaşma da yetersiz kaldıkları üzerinde tenkit yapmakla kalmadı ve kendi döneminin kelam ilminin dengesizliklerini, zahirciliği ve kelime oyunları ile aralarında cedelleşmelerini yermekle de kalmadı insanları, sadece iç duygulardan (sezgilerden), vicdan ve ruhtan faydalanmaya çağırmakta da yetinmedi. Aksine kelam meselelerini ve onun anlaşılması zor olan taraflarını kendine özgü bir üslup ve tarzla çözmeye ve kendine özgü kalıplar içinde sunmaya, kafalara onlara daha rahat bir şekilde yerleştirmeye çalıştı.

Bir bakıma Mevlana'nın çağrısı ve onun felsefesi, sadece olumsuz ve tenkitçi değil, aksine olumlu ve öğretici tarzdadır. İlm-i kelamın; bileklerini çözmekte yorulduğu ve düğümlerini çözmeye çabalarken sayısız düğümler meydana getirdiği meseleleri Mevlana öyle bir üslupta anlatır ki, sanki o konularda en ufak bir çetrefillik, dolambaçlık yoktur. Sanki o konular çok zor anlaşılabilirliğini kaybetmiş de herkesin rahat anlayacağı sade, basit konulara dönüşmüştür. Onlar sanki apaçık gerçeklerdir, her gün hayatta karşılaşılan basit meseleler ve olaylardır.

Mevlana'nın kendine Özgü metodu, insan beynini aciz bırakmak ve karşısındakini anlayamaz duruma düşürmek değil, sözü allayıp pullayarak karşısındakini kendi sözünün büyüğü ile zavallı hale düşürmek de değildir. Aksine, anlattığı şeyleri rahatlıkla onun anlamasını sağlamaktır. Ona göre zaten anlatılacak olan bilgiler daha önce kişinin kafasında, hafızasında vardır. Mevlana sadece ona hatırlatma görevi yapmaktadır.

Böyle bir metot ve üslupla söz etmenin sonucudur ki, Mesnevi ile dinin temelleri, inançlar ve kelam konuları üzerinde öyle doyurucu, kafaları tatmin edici, gönülleri teskin edici, düşüncelerdeki şüphe ve tereddütleri giderici bir hava doğmuştur ki, bu sonuç kütüphaneler dolusu ilm-i kelam kitapları ile elde edilemezdi. Bununla beraber aşk, ihlas ve kesin iman sahibi birinin sözlerinden doğabilecek bir huzur ve tat da elde edilebilmektedir.

Mevlana her ne kadar eski bir Eş'ari düşünce ekolünün yetkili ve çok derin bir bilgini ise de, kendi kişisel tecrübeleri ile ve ilahi bir vergi olarak, akaid ve kelam konularında müctehid değeri taşıyan biridir ve yeni bir ilm-i kelamın kurucusudur. Onun tarzı; bütün kelamcıları, akaid bilginlerinin tarzından tamamen ayırır. Nisbeten de Kur'an-ı Kerim'in izah ve ispat tarzına ve selim fitrata daha yakındır. Şimdi İslam'ın emel inanç konularını nasıl anlattığını örneklerle aktarmaya çalışacağız.

1) Allah'ın Varlığı

Allah'ın varlığı meselesi, ilm-i kelamın ve bütün mezheplerin ana konusu, temel meselesidir. Eski ilm-i kelamın bu konuda ileri sürdüğü deliller sadece mantığa dayanmaktadır. Bu mantık delilleri ile bu konuda kesin bir kavrama, kesin bir iman elde edilememektedir. Olsa olsa bu deliller karşısında insan çaresiz kalıp susmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in tarzı ise; insanın temiz ruh yapısını (fıtratını) tahrik ve teşvik edici bir üslup sergilemektedir. Ve insanın ruh yapısına güven göstererek uyuyan duyguyu uyandırmaktadır. Kur'an-ı Kerim peygamberin ağzından yapmacıksız şöyle buyurmaktadır:

"Yeri ve gökleri yaratan Allah hakkında şüphe olabilir mi?"²

Bu asla yapmacık olmayan, açık ve hayret belirten ifade karşısında insan fıtratı hemen hareketlenmekte ve kendi sağlam görevini yapmaya başlamaktadır. Sonra yeryüzünün ve göğün yaratılışı ile onları yaratana, yapılanlarla yapana, ortada duran eşyalarla, onları ortaya koyana doğru ani bir

¹ Mevlana, Mesnevî, I,105.

² Ebü'l-Hasen en-Nedvî, *Mevlana*, s. 60.

çevrilmeye önderlik yapılmaktadır. Birazcık dikkat edilirse bütün Kur'an-ı Kerim'de işte bu ispat tarzı görülecek ve Allah'ın işaret ve alametlerine bakın ve yaratılanlardan yaratana ulaşın diye bir ölçü göz önüne çıkacaktır. Kur'an-ı Kerim'e göre Allah'ı tanımanın, en kesin, en kısa ve en tehlikesiz yolu işte budur.

“Evet, Biz ileride onlara delillerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi öz varlıklarında göstereceğiz; ta ki Kur'an'ın, Allah tarafından gelen gerçeğin ta kendisi olduğu onlar tarafından da iyice anlaşılacak. Rabbinin her şeye şahid olması yetmez mi?”¹

Mevlana da Mesnevi' de aynı ispat ve delil gösterme metodunu tercih etmiştir. O, yer yer kainattan, kainatın yaratıcısının varlığına deliller göstermektedir.

Mesela O diyor ki; dünyada pek çok şeyin olduğu, olageldiği göze çarpmaktadır. Fakat o; olanları olduran, yapan, eden; bu beden gözü ile gözükmemektedir. Fakat olan ne varsa hepsi de, o perdenin arkasında bir yapanın olduğuna delildirler, iş açıktadır, ama işi yapan gizlidir.

Eğer senin gözlerinde işi yapan görünmüyorsa da yapılan işler görünüyor. Bu yapılan, ortada duran iş ve eserlerden, mutlaka onu bir yapanın olacağını kabul et. Vücuttaki hareket, hayat ve canlılık; o vücut da ruhun varlığından dolayıdır. Ruh her ne kadar görünmüyorsa da vücudun hareket edişi onun varlığının ispatı ve delilidir.

Hem sonra kainat sadece var değil, hatta düzenli, sistemli ve uyumludur da. Her şey kendi çerçevesine yerleştirilmiş, her resim kendi levhasına konmuştur. Gezegenlerin dönüşünün bir düzeni, ölçüsü vardır. Ay ve güneşin de bir düzeni, sistemi, kanunu vardır. Rüzgarlar ve bulutlar da prangasız, gemsiz fil değil ki istedikleri yere çeksün gitsin. Biraz azgınlık yaparlarsa hemen kulakları çekilsin diye onlar için dahi bir kırbaç (yönetici) vardır. Bu düzen ve tertip, bu intizam ve bu ahenk gösteriyor ki, kainatın üstünde, bu kainatın bir yaratıcısı ve yöneticisi vardır ve o, hikmet ve bilgi sahibidir. Kainat, hiçbir an onun irade ve düzenlemesinin dışında değildir.

2) Peygamber İnanıcı

Mevlana'ya göre peygamberler Allah tarafından gönderilmiş tabiplerdir ve esasen kalpleri tedavi etmektedirler. Doktorlar nabız muayenesi yaparak kalbin durumunu öğrenir, nabızdan kalbe ulaşırlar. Peygamberler ise doğrudan kalbe ulaşan kişilerdir. Doktorlar vücudun sağlık ve sıhhatinin devamına çalışırlar. Peygamberler ise kalplerin şifasına, ahlak ve amellerin düzeltilmesine ve normalleştirilmesine çalışırlar.

Mevlana peygamberleri kendi dilleri ile tanıttırır:

"Biz hak ve hakikatin talebeleri olan doktorlarız;

Bizi Kulzüm denizi (Kızıl deniz) gördü de ortadan yarıldı.

Onlar, tabiat ve mizaçların doktorlarıdır. Bizden başkadır.

Onlar kalbe nabız yolu ile ulaşırlar (anlarlar).

Biz vasitasız ve aracsız kalbe ulaşıyoruz;

Çünkü biz ferasetimizle yüksekere bakarız;

O doktorlar yemek ve meyve yerler.

Onları hayvani can sürekli kılar.

Bizler ise hareketli, faal olan tabipleriz;

Bize ilham olunup bildirilenler, celal sahibi Allah'ın nurudur.”²

Peygamberlik delillerinde de; Mevlana, akıl ve mantık önermeleri ve delilleri ile ispatlama yerine, genellikle vicdan, mizaç ve meşrebe dayanan delillerle ispat etmeyi tercih eder ve der ki: Peygamberlerin her tavrı ve hareket tarzı kendilerinin peygamber olduğunu bildirir. Onlar baştan başa i'caz olan

¹ Fussilet 41/53

² Mevlana, Mesnevi, II,110.

kimselerdir. Kendilerini görenler için, (inat ve büyüklerime olmamak şartıyla) kendileri bizzat peygamber olduklarına delildirler, işte bu yüzdendir ki, Abdullah b. Selam (r.a.) cihanın süsü olan Peygamber Efendimizi gördüğü zaman düşünmeden şöyle demişti: "Allah 'a and olsun ki bu (mübarek) yüz, yalan söyleyen bir çehre olamaz."¹

Peygamber ile ümmetin vicdanında öyle bir ilişki vardır ki, ümmetin vicdanı Peygamberin her sesine coşarak karşılık verir. Çünkü o ses ve davet ile başka bir ses ve davet arasında hiçbir ilgi ve benzerlik bulunmayacak kadar masum, lekesiz, gönül çekici ve hayret verici bir fark vardır.

O der ki: Peygamberin doğruluğu için onu dinleyenlerin, dışarıdan başka bir delile ihtiyacı yoktur. Çünkü o peygamberlerin sözü hem iddiadır, hem delildir. Dünya düzeni ise o iddia ve delil üzerine kuruludur. Susuz kimse (gerçekten susuz olması şartıyla) su içmeye çağrıldı-ğında, onun nasıl bir madde olduğunun anlatılmasını talep etmez. Anne, çocuğuna süt emzirmek istediğinde, çocuk o sütün süt olduğunun ispat edilmesini, sütün kendisine gösterilmesini beklemez, istek ve arzu; güvenmek ve adım atmak (teşebbüs) için yeterlidir.

Ona göre, mucize imanı gerektirmez, yani mucizeyi gören kimsenin hemen iman etmesi gerekmez. Gerçek şu ki, Peygamberimizin hayatında mucizeyi görerek iman edenlerin isimlerine çok az rastlanır. Sahabenin en ünlüleri, en ileri gelenleri, Hz. Peygamberi görünce iman edenlerdir. Asıl iman da onlarınkidir.

3) Ahirete İman

Mevlana nazarında ölüm; gerçek hayatı tanımının ve insanın ileri adım atmasının, terakki edip yükselmesinin üzengisidir, ilk eşigidir, imar, yıkım yapılmadan olamaz, yapılamaz. Defineyi ancak toprağı kazınca bulabildiğin gibi, yepyeni yapılmış bir bina yıkılıyorsa bil ki, yeniden mamur hale getirmeye yeniden yapmaya hazırlık yapıyor demektir.

O kesin ve mutlak cömert olan, o hak üzere tam eli açık olan, herkese bol veren Allah; can gibi bir devleti, serveti verdikten sonra nasıl olur da çeker alır? Bu bakımdan kabul etmeli ki, dünya çileleri ile yıpranmış, çelimsiz, porsumuş bir canı alarak ona yeniden ebedi bir hayat bahşetmek istiyor. O, onu bu toprak kalıptan çıkararak hayale, tahmine dahi gelmeyen lütuf ve ikramlarda bulunmak istiyor. Hiçbir gözün gelmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir insanoğlunun aklına, hatırına gelmeyen nimetleri lütfetmek istiyor.

Sen bizzat kendi durumun üzerinde bir düşün. Sürekli yükselme, ilerleme kademelerini aşarak geldin. Düşme-kalkma, arka arkaya dizildi geldi. Yani düşme kalkma, birbirini kovaladı. Bir var oluş elbisesini çıkardın diğerini giydin. Bir yok oluştan sen devamlılık (beka) elde ettin. Eğer sen ilk durumunda kalsaydın o zaman bu terakkiyi, bu gelişmeyi nasıl elde ederdin? Ve sen toprak ile su (kalıbı) içinde hapsedilmiş durumdasın, (ruh beden kalıbı içinde hapsedilmiştir), öyleyse şimdi sen son yükseliştikten neden korkuyorsun? Ve senin ruh kuşun beden kafesinden çıkıp kurtulurken neden korkmaktasın?

Ariflerin ölümü, avam ölümüne benzetilmemelidir. Onlar bu fani alemde kopup gitmeye üzülmezler, ölüm onlar için cana can katan bir müjdedir. Ölüm esintisi ona bahar yeli gibi gelir. Ad kavmini yerle bir eden kasırga Hz. Hüda (a.s.)'a ve arkadaşlarına saba rüzgarı, bahar yeli gibi gelmişti.

4) İrade ve Zorlama

İrade ve cebir, ilm-i kelamın en zor konularındandır. Bu konuda her önceki din mesupları arasında görüldüğü gibi Müslümanlar arasında da bütünüyle cebri veya mutlak hürriyeti savunan böylece ifrat ve tefrite ulaşan fırkalar çıkmıştır. Mevlana orta yolu tutarak aşınıklarını eleştirmektedir.

Mevlana cebriyeyi eleştirirken şunları söylüyor:Eğer insan kesin olarak bir şeyi yapmaya zorunlu tutulmuş (mecbur kılınmış) olsaydı o zaman o kimse nasıl olur da Allah Teala'nın emir ve nehyine (yap ve yapma buyruğuna) muhatap tutulabilirdi? O nasıl olurdu da şeriatın emrine uymaya teşvik edilirdi?

¹ Ebü'l-Hasen en-Nedvî, *Mevlana*, 67

Birinin taş'a (iradesi olmayan bir varlığa) emir verdiğini gören olmuş mudur?

"Cebriyeciler dıyor ki; 'Emir ve nehiy doğrudur:

Dileme (serbestlik) yoktur. 'Bu söz (ifade) yanlıştır.

Kur'an baştanbaşa emir, nehiy ve günah işleyenlere tehdittir.

Mermer taşına emir verildiğini kim görmüştür?"¹⁹

Mevlana'ya göre iradeyi kullanma ve tercih yapma (yapıp yapmama serbestliği) insanın yaratılışında vardır. O her günkü hayatında bu inancı, bu akideyi tasdik etmekte ve cebri reddetmektedir. Bir kimsenin tepesine çatıdan bir tahta düşerse o kimse çatıya kızmaz. Sel gelir de eşyayı alıp götürürse sele kızıldığı görülmemiştir. Rüzgar, birinin kafasındaki sarığı uçurup götürürse kimse rüzgarla kavga etmez. Herkes bilir ki, onlar buna mecburdur ve hiçbir hata ve kusurları yoktur. Bunların isteyerek, iradelerini kullanarak o hareketleri yaptığı iddia edilemez. Çünkü cansız varlıklardır, cansız varlıkta irade olmaz. Ama şüphesiz ki insan meselesi böyle değil. Bir bakıma sadece o insan iradeye sahiptir.

Mevlana bir adım daha ileri giderek; hayvanlar bile yaratılıştan gelen bir iç güdü ile zorunluluğu ve irade dışını bilmekte, alet ve vasıtaların bir rolü olmadığını tanımaktadır. Eğer köpeğe bir taş atsan, köpek taş'a hücum etmemekte, onu ısırılmakta aksine o taşı atan insanın peşine koşmakta, ona saldırmaktadır. Deveci, deveye değnekle vurduğunda deve değneğe kızmamakta, aksine deviciden intikam almaya çalışmaktadır. Hayvan bile bu gerçeği bilirse, insanoğlunun cebriyeci olmaktan (insan iradesi dışında, robot gibi kendi elinde olmadan programlanan şeyi yapmak zorundadır demekten) utanması lazım.¹

5) İlet-Malul ilişkisi

Sebepler ve illetler konusunda da İslam firkaları arasında ifrat ve tefrit vardır. Bilge kişilere göre kainatta illet ve malul zincirlemesi vardır. Malul hiçbir zaman illetsiz, sebepli olan bir şey hiçbir zaman sebebe aykırı olmaz.

Mutezile de büyük ölçüde bu görüşten etkilenmiştir. İşte bu görüş sonucu onlar harikulade hallerin (mucize, keramet v.s. gibi) varlığını zorlukla kabul etmektedirler. Bir şeyin kendi özelliğinin tersine olarak ortaya çıkmasını ve bir hadise olmadan sebebin ortaya çıkmasını çok uzak görmekteler.

Eş'ariler diğer kanattalar. Onlara göre; hiçbir şey diğer bir şeyin sebebi değildir. Hiçbir şeyde de hiçbir yetki ve etki yoktur. Bu aşırıktan ve dengesizlikten de zarar geldi ve herkesin her şeyi söylemeye ve sebepleri reddedip terk etmesine bir bahane doğmuş oldu. Bundan dolayı da bir düzensizlik ve tembellik ortaya çıkmış oldu.

Mevlana'nın anlayışı bu ikisinin ortasındadır. O, sebeplerin gerçek oluşunu itiraf eder. illetlerle malullerin, sebeplerle sebepli olanların zincirleme ilişkisi olduğunu, bunun inkar edilmesinin imkansız olduğunu ve de illetle malulün yani her şeyin bir sebebi olduğunun makul olduğunu kabul eder. Genel olarak Allah'ın sünneti (adeti); sebepli olan şeylerin sebeplere bağlı olduğu ve eşyadan onların özelliklerinin elde edileceği tarzındadır. Şüphesiz ki harikuladelik (mucize ve keramet), mümkündür. Bunların ara sıra gerçekleştiği de olmaktadır.

Şüphesiz sebepleri terk etmek doğru değildir. Sebepler bir gerçektir- Fakat sebepleri sebep kılan (müsebbibül esbab) da o sebeplerden daha üstün bir gerçektir. O sebepleri sebep kılan, sebeplerin Rabbi olan kadir-i mutlaktır. Öyle her şeyi bir sebebe dayamaya başlama ki; kadir-i mutlakı tamamen işsiz güçsüz, hiçbir şey yapmayan biri zannetmeye başlarsın.²

Bu zahiri sebepler, hakiki sebepler karşısında çok basit ve zayıf kalırlar. Olaylar ve durumlar hakiki sebeplere bağlıdır.

Peygamberler döneminde bütün bir dünya zahiri sebepler içinde sarmaş dolaş olduğundan sebeplere bağlanmak, her şeyi sebeplere bağlamak, en aşırı noktasına ulaşmıştı. Sebepleri yaratan ve onun kesin ve mutlak kudreti tamamen gözlerden kaybolmuş, kafalardan silinmişti. Yeryüzünün her tarafı sirke ve her

¹ Mevlana, Mesnevi, II,84.

² Mevlana, Fihi Mâ Fih, s.108.

şeyi zahiri sebeplere bağlamaya yönelmişti. Bu bakımdan peygamberler sebeplere darbe indirdiler ve insanları sebepler yerine, sebepleri ortaya koyan kadir-i mutlak (Allah)'a yönelttiler. Allah da onların eli ile sebepler zincirinin tamamen aksine olaylar ortaya çıkarak, yani mucizeler göstererek sebeplerin yeri geldiğinde geçersiz olduğunu, zayıflığını açığa çıkarttı. İşte bu minval ve üslup üzere Mevlana bütün o kelam meselelerini anlatır.¹

Sonuç

Mevlana Celaleddin er-Rumi'nin İslam düşünce tarihinde ayrı bir yeri vardır. O İslam akaidini ve en zor kelami problemleri halkın anlayacağı bir dil ile –özellikle temsili anlatımla- halka sunarak söz konusu inançların Müslümanlar arasında kökleşip yerleşmesine sebep olmuştur. Hicri VII. Yüzyılda ilmi ortamlar ve fikri hareketler tamamen istidlâli bilgi ve akli kıyasın egemenliği altına girmişti. Neredeyse tüm müellifler, mütekelimler, araştırmacılar ve İslam davetçileri gaybi hakikatleri ispatta ve dini inançların anlatımında insanları akli burhanlar ve felsefi öncüller çerçevesinde düşünmeye zorluyorlardı. Konular hep mahsusat alemiyle kıyaslandı. Bu durum dini tecrübe ile hasıl olan pek çok manevi konunun inkarna yol açtı. Dinin hissi yönü neredeyse kaybediliyor, şekilcilğe veya kuru akli çekişmelerin yaşandığı bir alana dönüştürülüyordu. Böylece kalplerdeki iman coşkusu azalıyordu.

Bu durum ilm-i kelimada yeni bir yönelişin olması gereğini zorunlu kılıyordu. Bu yönelişte akıl mutlaka gönül ile buluşturulmalıydı. İşte böyle bir zamanda akla gereken değeri vermekle birlikte imani hakikatleri gönül diliyle anlatacak güçlü bir şahsiyete ihtiyaç vardı. Mevlana Celaleddin-i Rumi bu ihtiyacı çoktan görmüş ve hem diliyle hem de kalemiyle arzu edilen tarzda İslam inançlarını ve kelami konuları başarılı bir şekilde anlatmıştır. Onun başarısı çağını çoktan aşmış etkisi günümüze kadar gelmiş, üslubu ve ortaya koyduğu fikirler sadece Müslümanların dertlerine çare olmakla kalmamış diğer din mensupları da onu hayranlıkla izlemişlerdir. Böyle olmamış olsaydı onun 800. doğum yılına tekabül eden 2007 yılı Mevlana yılı olarak ilan edilir miydi?

¹ Mevlana, Fîhi Mâ Fîh, s.99